

3. Власенко Н.А. Коллизийные нормы в советском праве. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – 99 с.
4. Керимов Д.А. Законодательная техника: Науч.-метод. и учеб. пособие. – М.: Норма - Иифра - М, 2000. – 127 с.
5. Лысаковский Г.А. Механизм разрешения коллизий нормативных правовых актов // Правовое обеспечение экономических реформ в славянских государствах: Тез. докл. междунар. науч.-практ. конф., Минск, 5 окт. 2000г. / Бел. гос. эконом. ун-т. – С. 24-26.
6. Лысаковский Г.А. О понятии коллизия нормативных правовых актов (юридическая коллизия) / У Проблемы законности и правопорядка: Материалы респ. науч.-практ. конф., Новополоцк, 25-26мая 2000 г. / Полоц. гос. университет. – С. 28 – 31.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. – О.: Юридична література, 2002. – 173 с.
8. Тиковенко А.Г. Конституционные признаки социального правового государства // Конституционно-правовые проблемы формирования социального правового государства: Материалы междунар. науч.-практ. конф., Минск, 30-31 марта 2000 г. / Бел. гос. ун-т. – С. 32-35.
9. Тилле А.А. Время, пространство, закон: Действие совет, закона во времени и пространстве. – М.: Юрид. лит., 1965. – 206 с.
10. Язык закона / С.А. Боголюбов, И.Ф. Козьмин, М.Д. Локшина и др.; Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрид. лит., 1990. – 192 с.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010 р.

УДК 349.233

Ю.В. Ткалич

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються теоретичні аспекти поняття матеріальної відповідальності як підвиду юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, матеріальна відповідальність, трудове законодавство, працівник, роботодавець.

В статье рассматриваются теоретические аспекты понятия материальной ответственности как подвида юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, материальная ответственность, трудовое законодательство, работник, работодатель.

In the article the theoretical aspects of concept of property accountability are examined as variety of legal responsibility.

Key words: legal responsibility, property accountability, labour legislation, worker, employer.

Це наукове дослідження спрямоване на вивчення такого об'єкту, як матеріальна відповідальність у трудовому праві, яка є підвидом загальної юридичної відповідальності. У зв'язку з цим, доцільно було б з початку розглянути поняття юридичної відповідальності в сучасній теорії права.

Що стосується поняття відповідальності взагалі, то треба погодитися з думкою М. С. Строговича, який справедливо стверджував, що відповідальність – є відношенням особи до суспільства та держави, до інших осіб з точки зору виконання пред'явлених до особи певних соціально-політичних, етичних, юридичних вимог, визнання та правильне поняття громадянином своїх обов'язків у відношенні до суспільства, держави, інших осіб [1, 72].

Згідно "філософському словнику" відповідальність – категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне та морально-правове відношення особи до суспільства, яке характеризується виконанням свого етичного обов'язку та правових норм [2, 299]. Тобто юридична відповідальність відноситься до загального визначення відповідальності, та не противоречить йому. При визначенні поняття юридичної відповідальності треба проводити зв'язок з відповідальністю в цілому, розглядати її як застосування загальних правил відповідальності до особливих властивостей права і закону, правової поведінки.

С.С. Алексєєв стверджував, що суть юридичної відповідальності полягає в обов'язку особи зазнавати міри державно-примусових дій за скоєне правопорушення [3, 371].

О.Ф. Скакун визначаючи поняття юридичної відповідальності, дає характеристику її загальним ознакам, та виділяє серед них такі: юридична відповідальність спирається на державний примус; виражається в обов'язку особи зазнавати певних позбавлень; настає тільки за скоєні правопорушення; здійснюється компетентним органом згідно з законом; здійснюється в процесі правозастосовчої діяльності при дотриманні певного процедурно-процесуального порядку [4, 466-467].

Треба сказати, крім загальних ознак в юридичній відповідальності виділяють її структуру, до якої відносяться підстави, умови, порядок застосування, суб'єкти відповідальності.

Таким чином, виходячи з великої кількості визначень юридичної відповідальності, як інституту теорії права, точка зору авторів щодо її поняття в юридичній літературі теж неоднакова. Певна група науковців трактує юридичну відповідальність як різновид санкцій, інші бачать її як порядок застосування таких санкцій. Але у всіх випадках юридична відповідальність – це специфічний обов'язок зазнавати певних позбавлень особового чи матеріального характеру за скоєне правопорушення відповідно до санкції порушеної норми права [5, 12].

Матеріальна відповідальність, як головний об'єкт цього дослідження, має багато спільного в структурних елементах з юридичною відповідальністю. Тому, великий інтерес для завдань даної роботи має вивчення цілей та класифікації, інших структурних елементів юридичної відповідальності.

Протягом років існування незалежної України законодавцем прийнято чимало законів, якими встановлено юридичну відповідальність за різні порушення. Це пов'язано у першу чергу з провадженням ринкових відносин, з відмовою від методів адміністративно-командного управління економікою та з багатьма іншими факторами [6, 121].

У зв'язку з переорієнтацією діючого законодавства на ринкові відносини, розширилась сфера дії юридичної відповідальності як в загальнотеоретичному плані, так і в конкретних її видах, насамперед в матеріальній відповідальності.

Підвищення рівня законодавчого регулювання юридичної відповідальності в цілому, а отже і матеріальної відповідальності, сприятиме зміцненню законності, посиленню охорони існуючих прав та законних інтересів людини і громадянина, як суб'єктів правовідносин взагалі, а також трудових правовідносин. Взагалі це буде штовхати державу в бік становлення як правової та демократичної. Відповідальність в трудовому праві в даному випадку грає велику стабілізуючу роль. Вона певним чином діє на поведінку працівників та роботодавців, трудових колективів.

В умовах перебудови і формування правової держави виникає реальна необхідність в критичному переосмисленні трудового законодавства. Зміст багатьох норм явно застарів і не відбиває потреб, пов'язаних з прискоренням економіки, соціальної сфери, мають місце суперечливі положення, недоопрацьованість юридичної форми і т.д. Тому стоїть питання про якісне перетворення існуючих і створення нових норм трудового права [7, 211].

У перехідний до ринкових відносин період для держави правильне розуміння відповідальності вельми важливе в соціальному, юридичному, та і політичному сенсі. Воно має величезне значення для наукової розробки проблеми прав особи, суб'єктивних прав, для вдосконалення законодавства в цій області, для підвищення відповідальності державних органів і посадових осіб і всіх громадян за доручену ним справу.

Матеріальна відповідальність є самостійним видом відповідальності в трудовому праві та в загальній теорії права. Як окремий вид відповідальності матеріальна відповідальність в трудовому праві має власні характерні риси та особливості – певний суб'єктивний склад (суб'єктами матеріальної відповідальності можуть бути працівники та роботодавці), чітко визначені умови притягнення до матеріальної відповідальності сторін трудових

правовідносин, регламентований законодавством порядок визначення розміру та відшкодування збитків при притягненні до матеріальної відповідальності. Характерні властивості матеріальної відповідальності зумовлені правовим регулюванням трудових правовідносин, та відповідальністю як працівника так і роботодавця один перед одним за невиконання певних обов'язків, що є передумовою настання відповідальності згідно діючому законодавству про працю.

Сторони трудового договору, не виконуючи умови трудового процесу, закріплені в законодавстві, створюють передумови для застосування до них матеріальної відповідальності. Так, роботодавець, який необґрунтовано відмовляє в прийомі на роботу, не створює, або неналежним чином створює безпечні умови праці для працівника, завдає моральної шкоди працівнику в процесі трудової діяльності, незаконно звільняє працівників, та працівник, який в свою чергу, не виконує взятих на себе трудових обов'язків, необережно ставиться до майна роботодавця, несуть матеріальну відповідальність.

Інститут матеріальної відповідальності – один з найважливіших в трудовому праві. Його дослідження почалося вже досить давно. З радянських часів питанням юридичної відповідальності та матеріальної відповідальності зокрема приділялася велика увага в науці трудового права. Але спільної думки щодо проблем матеріальної відповідальності в науці досить немає. Схожою проте є думка про необхідність подальшої розробки і детальної та поширеного закріплення норм інституту матеріальної відповідальності в нормативно-правових актах.

Перебудова трудового права необхідна, і причина цього не тільки матеріальна відповідальність. Багато інститутів цієї галузі не розроблені до кінця або не отримали необхідного законодавчого закріплення. Важливим кроком для розвитку трудового права буде прийняття Трудового кодексу України, розроблення інших нормативних актів різної сили, які конкретизуватимуть ті чи інші, не закріплені належним чином в кодексі норми.

Важливим питанням теорії трудового права та трудової відповідальності є питання про визначення поняття матеріальної відповідальності. Трудове законодавство України, зокрема, Кодекс Законів про працю України, не дає легітимного визначення матеріальної відповідальності.

Проте наука трудового права виробила цілий ряд категорій, що розкривають дане поняття, виходячи з положень загальної теорії права [8, 62]

Л.А. Сироватська визначає відповідальність як обов'язок правопорушника відповісти за здійснене ним правопорушення перед суспільством і державою і понести, зазнати дії тих санкцій, які застосовує до нього відповідний орган держави [9, 18]. Таке визначення матеріальної відповідаль-

ності поширене в науці трудового права. Проте воно не зовсім точне, бо обов'язок правопорушника відповісти за здійснене ним правопорушення і при цьому ще і зазнати дії санкцій – це вже два обов'язки, при чому вони мають одне і теж смислове значення.

Сучасні українські дослідники трудового права під матеріальною відповідальністю розуміють обов'язок однієї сторони трудового договору – працівника або власника (уповноваженого ним органу) відшкодувати іншій стороні шкоду, заподіяну унаслідок винного, протиправного невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків у встановленому законом порядку і розмірах [10, 364].

В.І. Щербина визначає матеріальну відповідальність в трудовому праві України як передбачену нормами трудового законодавства необхідність для однієї із сторін трудових правовідносин відшкодувати матеріальну шкоду (а в деяких випадках і моральну), заподіяну іншій стороні унаслідок неналежного виконання своїх трудових обов'язків [11, 31].

З одного боку ці два визначення схожі та певною мірою виражають суть природи матеріальної відповідальності, але у першому визначенні немає уточнення щодо відшкодування моральної шкоди, а у другому відзначається відповідальність лише за неналежне виконання трудових обов'язків, хоча необхідним доповненням у цьому випадку була б вказівка саме на протиправне та винне невиконання обов'язків.

В.С. Венедиктов під трудовою юридичною відповідальністю розуміє особливий правовий стан суб'єктів трудового права, витікаючи з нормативних розпоряджень, направлений на забезпечення реалізації суб'єктивних прав і обов'язків в трудових і тісно з ними пов'язаних правовідносинах [12, 74]. Важливою перевагою цього визначення, на нашу думку, є уточнення про застосування відповідальності не тільки в трудових правовідносинах, але і у відносинах, передуючих, супутніх та витікаючих з трудових.

Розвиток матеріальної відповідальності в трудовому праві повинен проходити не тільки завдяки нормам про покарання сторін трудових правовідносин, тобто не тільки за допомогою негативної відповідальності. Діюче законодавство повинно співпадати з рівнем громадського розвитку, виконувати свою виховну та виправну функції, що має привести до більш сумлінного ставлення особи до права. Якщо в цьому аспекті характеризувати відповідальність саме в трудовому праві, то такі норми будуть постійно спонукати працівників та власників до старанного виконання своїх трудових обов'язків.

Відповідальність, на думку В.С. Венедиктова, лише тоді досягає бажаного результату, коли вона буде конкретною, чіткою, такою, що забезпечує реалізацію трудових обов'язків шляхом стимулювання сумлінної праці, застосування точно визначених санкцій у разі порушення трудових

обов'язків і відбиває усі наслідки як позитивної, так і негативної діяльності для суб'єктів трудового права [13, 97].

Проти визначення матеріальної відповідальності в позитивному аспекті виступає Е.С. Белинський. Він стверджує, що матеріальна відповідальність обов'язково пов'язана з майновими наслідками для працівника (чи власника) и настає лише за шкоду, завдану в минулому [14, 24].

Л.А. Сироватська вказує, що поєднання двох таких правових категорій, як позитивна та негативна відповідальність, не буде корисним для науки [15, 27].

Поясненням можливості застосування позитивної відповідальності є те, що вона не заміняє негативну відповідальність. Вона є різновидом матеріальної відповідальності. Застосування позитивної відповідальності в майбутньому – це необхідне для стимулювання трудового процесу спонукання працівників до добросовісного виконання своїх обов'язків. Позитивну відповідальність треба характеризувати як наслідки позитивного діяння, маєтись на увазі можливість заохочення суб'єктів трудових відносин.

Розповсюджена думка про неможливість спорів щодо необхідності виділення позитивної відповідальності у зв'язку з тим, що діюче законодавство не містить норми про позитивну відповідальність, Кодекс законів про працю регулює матеріальну відповідальність тільки як негативну. На нашу думку, поясненням такого визначення матеріальної відповідальності в діючому законодавстві є його застарілість, неспроможність відповідати сучасним вимогам трудових правовідносин. Це знов свідчить про необхідність прийняття нових нормативно-правових актів, в яких буде істотно змінений сам підхід до визначення деяких понять, матеріальної відповідальності в тому числі.

Матеріальна відповідальність в позитивному та негативному аспектах є запорукою стабільного виконання сторонами трудових правовідносин своїх обов'язків, поважного відношення до законних прав та інтересів один одного в ході виробничого процесу, передумовою забезпечення нормального функціонування підприємства, установи, організації.

З'ясовувавши правову природу матеріальної відповідальності в трудовому праві, необхідно відзначити наступне. Правовідносини по матеріальній відповідальності є одним з видів індивідуальних правовідносин; причому перші походні від основного трудового правовідношення, оскільки в правовідносинах по матеріальній відповідальності беруть участь ті ж суб'єкти, що і в основному трудовому правовідношенні. Таким чином, без наявності основного трудового правовідношення неможливе правовідношення по матеріальній відповідальності (наприклад, якщо особа виконує фактично трудову функцію, при цьому не знаходячись в штаті підприємства, установи або організації, то у разі спричинення майнового збитку

власникові наступить не трудова матеріальна відповідальність, а цивільно-правова).

Наступною особливістю матеріальної відповідальності є те, що вона може бути покладена на працівника незалежно від притягання його до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності. Хоча таке положення в деякій мірі порушує принцип гуманізму трудового права, все ж таки дані види юридичної відповідальності мають різні цілі і завдання, і тому їх одночасне застосування не противоречить загальному сенсу трудового законодавства, що має високий рівень виховного характеру.

Ще однією межею матеріальної відповідальності, що розкриває її правову природу, є двосторонній, взаємний характер: матеріальна відповідальність працівників перед власником (уповноваженим ним органом) підприємства, установи або організації і матеріальна відповідальність роботодавця (власника або уповноваженого ним органу) перед працівниками. Така межа матеріальної відповідальності (двосторонній її характер) була обґрунтована П.Р. Ставіським [16, 49].

Разом з тим, як справедливо відзначає В.С. Венедиктов, відповідальність працівника перед підприємством регулюється виключно нормами трудового права, а відповідальність підприємства перед працівниками – ще і нормами цивільного права що свідчить про неузгодженість законодавчого регулювання явищ, що мають однакову правову природу [17, 23]. Тобто в даному випадку назріла необхідність уніфікації в правовому регулюванні правовідносин такого характеру.

Кодекс законів про працю України встановив гарантії при залученні працівників до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації.

Загальні підстави і умови матеріальної відповідальності працівників безумовно в ст. 130 КЗпП України, згідно якої законне і обґрунтоване притягнення працівника до матеріальної відповідальності може мати місце лише після з'ясування основних питань: 1) чи є в поведінці працівника, який заподіяв шкоду, протиправні дії і яка конкретно норма права порушена 2) чи є провина в протиправних діях (бездіяльності) працівника; 3) чи існує причинний зв'язок між винними і протиправними діями (бездіяльністю) працівника і шкідливими наслідками; 4) чи причинена діями працівника пряма дійсна шкода.

Тільки позитивна відповідь на всі ці питання дає підстави працедавцеві приймати заходи по відшкодуванню шкоди. Відсутність в діях працівника ознак протиправності, провини або причинного зв'язку між шкодою і протиправними, винними діями цілком і повністю звільняють працівника від зобов'язань компенсувати працедавцеві шкоду, заподіяну його майну.

Особливо важливо знати це працівникам недержавних підприємств, установ і організацій, де, як свідчить практика, найчастіше існують спроби працедавця покласти всю матеріальну відповідальність за пошкодження, знищення або втрату майна на самих працівників, незалежно від наявності для цього названих вище підстав, передбачених законом.

Виходячи з вищевикладеного, в новому Трудовому кодексі України пропонуємо закріпити окремий розділ, який має регулювати матеріальну відповідальність як працівників, так і роботодавців. Логічним з цього приводу буде така назва зазначеного розділу – "Матеріальна відповідальність сторін трудового договору".

В даному розділі дати визначення матеріальної відповідальності в окремій статті, якій надати таку назву: "Поняття матеріальної відповідальності". В цій статті визначити її наступним чином: "Матеріальна відповідальність – це добровільне чи примусове відшкодування стороною трудового договору шкоди за збиток, завданий іншій стороні майновим або (і) немайновим, протиправним, винним невиконанням або неналежним виконанням своїх трудових обов'язків внаслідок дії чи бездіяльності, в порядку і розмірі, визначеному законодавством".

Використана література:

1. М.С. Строгович *Сущность юридической ответственности* // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 72-78.
2. *Философский словарь* /Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е Изд-во Политической литературы. – М., 1972. – С. 496.
3. Алексеев С.С. *Проблемы теории права*. Т 1. – Свердловск, 1972. – С. 396.
4. Скакун О.Ф. *Теория государства и права*. Учебник. – Харьков: Консум. Ун-т внутр. Дел. – 2000. – С. 704.
5. Н.А. Духно, В.И. Ивакин *Понятие и виды юридической ответственности* // Государство и право. – 2000. – № 6. – С. 12.
6. Д. Лук'янець *Про класифікаційні ознаки юридичної відповідальності* // Право України. – 1999. – № 7. – С. 121.
7. Иванов С.А., Лившиц Р.З. *Личность в советском трудовом праве*. – М., 1982. – С. 211.
8. Коява И.Н. *Правовая природа материальной ответственности в трудовом праве* // Актуальні проблеми права: теорія і практика: Збірник наукових праць. – 2002. – № 3. – С. 62-66.
9. Сыроватская Л.А. *Ответственность за нарушение трудового законодательства*. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 173.
10. Болотіна Н.Б. *Трудове право України: Підручник*. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Вікар, 2004. – 725 с.
11. Щербина В. *Понятійний апарат охоронної функції трудового права та її структура* // Підприємство, господарство, право. – 2001. – № 11. – С. 31-33.

12. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. - Харьков: Консум, 1996. - С. 136.
13. Венедиктов В.С. Перспективи формування інституту трудової юридичної відповідальності // Правова держава, 1992. - Вип. 1. - С. 97-99.
14. Белинский Е.С. Материальная ответственность рабочих и служащих. - Киев-Донецк: Вища школа, 1984. - 167 с.
15. Сыроватская Л. А. Ответственность по советскому трудовому праву. - М. - Юрид. лит, 1974. - С. 184.
16. Ставиский П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве. - Киев - Одесса: Вища школа. - 1982. - С. 183.
17. Венедиктов В.С. Юридична відповідальність у науці і практиці трудового права // Радянське право. - 1991. - № 12. - С. 23-25.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2010 р.

УДК 342.732:504

О.Б. Мішина

**ПРАВО ВІЛЬНОГО ДОСТУПУ
ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ТА ЇЇ ПОШИРЕННЯ**

У статті досліджуються питання забезпечення права вільного доступу людини до екологічної інформації.

Розглядаються питання правового забезпечення права вільного доступу людини до екологічної інформації в контексті положень Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Вносяться пропозиції щодо правового врегулювання участі громадськості у проведенні екологічної експертизи.

Ключові слова: екологічна інформація, екологічна експертиза, захист права на екологічну інформацію.

В статье исследуются вопросы обеспечения права свободного доступа человека к экологической информации.

Рассматриваются вопросы правового обеспечения права свободного доступа человека к экологической информации в контексте положений Орхусской конвенции о доступе к информации, участии общественности в принятии решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды. Вносятся предложения по правовому урегулированию участия общественности в проведении экологической экспертизы.

Ключевые слова: экологическая информация, экологическая экспертиза, защита права на экологическую информацию.

This article examines the issues of human right of free access to environmental information. Discusses the legal right of free access to environmental in-